

Каменський Владислав Іванович*к.а., доц. кафедри містобудування та урбаністики
Харківський національний університет будівництва та архітектури***РОЗВИТОК ПЛАНУВАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ТА МІСТОБУДІВНОЇ КОМПОЗИЦІЇ МІСТ ВІЗАНТІЇ (V-XIV СТ. ДО Н.Е.)**

Анотація. В статті аналізується розвиток планувальної структури та містобудівної композиції міст Візантії. На основі проведеного аналізу робиться висновок про античну основу містобудівних рішень та безперервність розвитку планувальної структури в межах античної цивілізації. Водночас, в статті робиться висновок про відображення соціальної структури теократичного візантійського суспільства в плануванні та композиції міст. Поділ міста на державну та муніципальну території відображає особливості цього суспільства і визначає планувальні та композиційні рішення. Автор наголошує на необхідності залучення міждисциплінарних досліджень в галузі містобудування.

Ключові слова: планувальна структура міста, містобудівна композиція, Візантійська цивілізація, археоастрономія.

Вступ. Актуальність обраної теми обумовлена тим значним попитом на використання історичного досвіду який характерний для наших часів в усіх сферах народного господарства. Загальновідомо, що криза індустріального суспільства призвела до часткової деградації архітектурного середовища вітчизняних міст. Відповідно, занепад міст підігрів негативне ставлення суспільства до модерної архітектури та містобудівних рішень. Натомість, приклади застосування історичних зразків до яких прихильний замовник та споживач архітектурного середовища, далеко не завжди, як виявляється, відповідають сучасним вимогам та запитам.

Тобто, необхідно ретельне вивчення багатого вікового досвіду містобудівної галузі. І серед цього величезного спадку цікавим буде дослідити розвиток міст Візантії – країни яка принесла християнську культуру на наші терени, і безперечно вплинула на розвиток наших міст.

Міста є водночас продуктом та творцем соціокультурного (цивілізаційного) розвитку. Планувальна структура (надалі ПС) є найбільш чутливим містобудівним індикатором цивілізаційних запитів і проблем соціуму. Водночас, важливим компонентом архітектурного середовища міст є містобудівна композиції (надалі МК), де відображаються художньо-естетичні ідеали городян. Відповідно, дослідження процесу взаємодії ПС та МК є надважливим питанням в теорії містобудування, бо саме в цій взаємодії

відображається переплетення утилітарних та художніх аспектів міського середовища. Дослідження ПС візантійських міст дозволило б не тільки зрозуміти витоки нашого містобудування, але і істотно розширити можливості проектної роботи та наукового прогнозування в містобудівній галузі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Заявлена в роботі тема в тому чи іншому вигляді привертала до себе увагу багатьох науковців. Так, в роботах В. Вадімова, З. Яргиної, Я. Косицького, Н. Благовидової, В. Владимірова, А. Гутнова, М. Габреля, К. Лінча (К. Lynch), Г. Лаврика, С. Моголь-Надь (S. Mogul-Nagy), В.Тимохіна, Ю. Шкодовського, Г. Й.Фільварова, І. Фоміна та інших розроблялася тема планувальної структури міста як утилітарного та естетичного явища в поєднанні з розробкою питання містобудівної композиції. Головними факторами формування автори вважали функцію міста, природні умови та соціокультурні аспекти. В роботах також спостерігалось домінування естетичної, середовищної, транспортної та екологічної проблематики.

Водночас, робіт які б прояснили проблеми МК та ПС у зв'язку з розвитком цивілізаційного процесу не вистачає. В цьому контексті виявлення особливостей взаємодії цих головних містобудівних компонентів міського середовища Візантійської цивілізації становить неабиякий інтерес. Метою моїх досліджень є виявлення кореляції між цивілізаційним та урбаністичним процесами, що дозволить зрозуміти більш глибоко сутність сучасних проблеми міст.

Мета статті. Головною метою статті є дослідження взаємодії ПС та МК в процесі розвитку міст візантійської цивілізації. Це дозволить більш глибоко зрозуміти витоки деяких проблеми урбанізації.

Виклад основного матеріалу. Географічне розташування Візантії або Східної римської імперії, чії території знаходилися і в Європі і в Азії, а інколи і в Африці, робило цю цивілізацію «мостом» між Сходом та Заходом, тобто на її теренах відбувалася постійна взаємодія різних культур. В умовах Візантії зберігалася елліністична культура та римські державні інститути. До складу Імперії входили Балканський півострів, острови Егейського моря, Мала Азія, Сирія, Палестина, Єгипет, частина Аравії, території Північного Причорномор'я (Херсонес та інш.).

Містобудування в Візантії головним чином була зосереджено в існуючих містах (Приєна, Антіохія, Херсонес та інш.) В цих містах були зведені базиліки (культові), хрещальні, мавзолеї та палаци. [1,85] М. Бердяєв наголошував на тому, що в організації візантійського суспільства панував принцип цезарепапізму Тобто, Візантія була християнською імперією, де влада світська та церковна були поєднані, тому не дивно, що в містах головними спорудами стали будівлі християнського культу та палаци. О. Шуазі ще додає до цього переліку громадські бані, театри та цирк. Амфітеатри не дозволявся християнською цивілізацією, тому цей вид громадських споруд був відсутнім

[2,68] «Середній клас» імперії - чиновники, молодші офіцери, ділові люди та інші мешкали в багатоповерхових будинках. Багаті аристократи жили в маєтках, що склалися з залів, дворів, галерей, місць відправлення культу та інш. [3,221] Міста були оточені мурами з баштами та ровами з водою [2,267] Коли минув процес занепаду античного полісу і всієї рабовласницької системи у IX-X ст. відбулося відновлення візантійських міст, але це вже були міста феодальної держави. [4,106]. Водночас, планування міст втратило античну регулярність, розповсюдилися криволінійні в плані вулички, форуми були забудовані, а єдиним видом громадської будівля стали християнські однотипні хрестовокупольні церкви. Місто втратило єдність, кожний елемент став завершеним та замкнутим на собі світом. [5,142]

Еліністичні міста були позбавлені укріплень, через це в часи лихоліть частина території міст укріплюється та отримує назву «castron». В VII - XII ст. «castron» та «polis» чітко розрізняються. Перший – це державна фортеця, що знаходиться під контролем Імперії. В подальшому назву castron отримувало будь – яке новозбудоване укріплення, наприклад у венеціанців, хорватів та сербів [4,240]

Офіційне «відкриття» нової столиці римської імперії Константинополю, відбувалося 11 травня 330р. Основою планувальної структури міста стала головна вулиця Меси (середня) прокладена по водорозділу півострова до старовинного акрополю [5.135]. Для швидкого створення відповідного архітектурного оздоблення нової столиці із Дельф було привезено відомому Платейську Тригону, обеліск з Єгипту, колону імператора Клавдія II, а також цілі портики з грецьких міст [1,85] Тобто імператор одразу подбав про міські доміанти та оздоблення форумів.

В першій половині IV ст. Константинополь займав тільки стрілку півострова і був оточений мурами. В 413р. місто отримало нові стіни які обмежили зростання території міста на материк (Рис. 1). Поступово міські райони зайняли протилежний бік затоки Золотий рігу та проливу Босфор. З європейської сторони Константинополь мав дві брами – Адріанопольську (поблизу Влахернського палацу) та Золоту (поряд з Семибаштовим замком) [1,85] Центр міста був сформований на стрільці півострова. В єдиній системі координат були зведені св.. Софії, величезний імператорській палац та іподром. [Бунин, 86] Перед собором постала кінна статуя Юстиніана. Структура міста склалася к VI ст. [5,138]

Центр поєднаний з брамами на північному заході парадними колонними вулицями з колонадами прикрашеними форумами в колоніальному римському дусі. Складний характер місцевості не дозволив спланувати ці вулиці рівними в плані [1,86] (Рис. 1)

Автор вважає що центральна вісь собору (і відповідно всього комплексу) спрямована на точку сходу Сонця в день свята Хрещення Господня (азимут 117°)

Рис. 1. Константинополь. План міста XIV

Наступний період розквіту міста розпочався у Середньо візантійський період (IX-X ст.), коли минув процес занепаду античного полісу і всієї рабовласницької системи [5,141] В місті розповсюдилися монастирі, та колонії іноземних купців. Доцентрові тенденції змінилися відцентровими і вже Комніни переїзять на околицю міста у Влахернський палац. [5,143] В останній свій період (1261-1453 рр.) у місті спостерігається активне будівництво приватних церков та інших споруд невеликого масштабу. [5,144]

Давньоримське місто Антіохія, як доречи і багато інших міст регіону, пережило містобудівний бум у візантійські часи як новий центр торгівлі (через неї проходили караванні шляхи в Китай, Іран та Індію) і в IV V ст. значно розширило свою територію. Основний напрямок задала вулиця Колон (Рис. 2), яка залишилася від давньоримського періоду та досягала довжини 4 км. [5,138] В центрі міста, на території форуму, вулицю Колон перерізала інша колонада. Ця колонна вулиця вела до острова, де розташувався «castron» з храмом, палацом та іпподромом. Вулиці останнього були сплановані як в римському таборі (схід-захід, північ-південь). Головний храм міста в римські часи був розташований на

його найвищій точці, з якої добре було видно центр [6,1] Планування ж візантійського часу передбачало панівне положення палацу (Рис. 2).

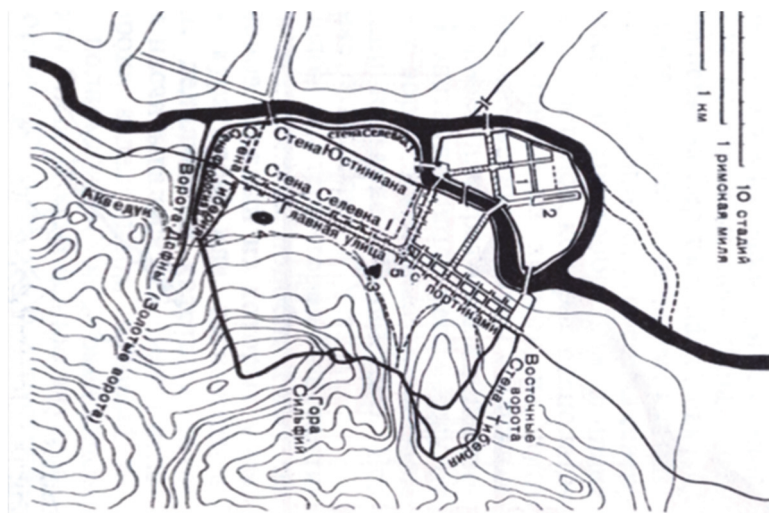

Рис. 2. Антіохія. План міста в V ст.

Засновувалися і нові міста, архітектурне середовище яких наново відтворювало римські зразки. ПС цих міст тяжіло до давньоримської містобудівної спадщини. Так, нове місто Юстиніана Прима мало своєю центральною віссю вулицю обнесу аркадами (аналог вулиці колонн – В.К.) з протяжністю біля 480 м, на якій було розташовано форум. Під кутом до головної вулиці форум перерізала інша головна вулиця яка вела до цитаделі з палацом та собором (Рис. 3). В центрі круглого форуму встановили кінну статую Юстиніана. Т. Саваренська зазначає, що це місто (як і інші візантійські міста) відрізнялося від античних прототипів великою кількістю християнських храмів та наявністю цитаделі. [5,140] На думку автора, ПС та МК міста були визначені єдиною орієнтацією головних культових споруд та палацу, а також і головної вулиці (північ-південь) на певні азимути (Рис. 3).

В візантійський період продовжується будівництво укріплень міст які мали давньогрецьке походження. Так, в Херсонесі створюються нові та відновлюються старі укріплення, а також відбувається забудова колишнього форуму базиліками. [1,59] Натурні обстеження проведені автором, також виявили, що розвиток Херсонесу в складі Візантії позначився забудовою міста християнськими базиліками, крещальнями та каплицями. Так, на головних перехрестях та на території Агори та Акрополю виникають значні базиліки, в кварталах (26 x 26 м) будуються каплиці та продовжують будувати терми, а на території некрополів та біля мурів – мавзолеї та поминальні храми.

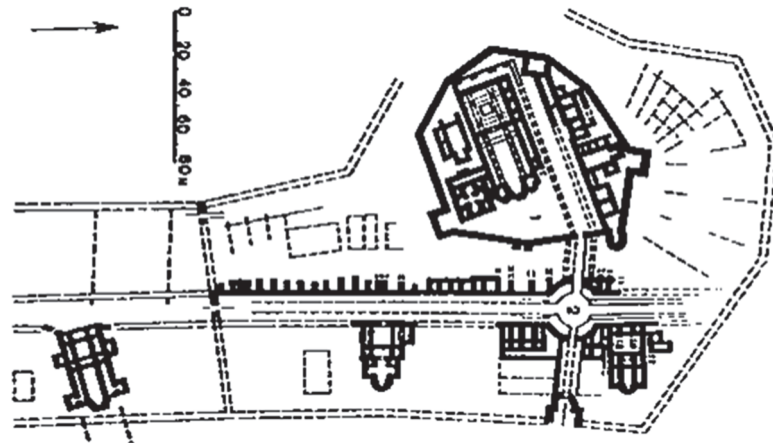

Рис. 3. Юстиніана Пріма. План міста VI ст.

Характер суспільного життя міста перестає бути античним з його зібраннями та т.п. Зникають римські форуми, забудовується територія театру, на якій зводять хрестово-купольну церкву (що теж показово). Тобто, життя міста поступово набувало рис життя християнської громади. Водночас, орієнтація церков християн лежить в координатах вулиць поганського давньогрецького міста (Рис. 4), звернутих на захід Сонця в День зимового сонцестояння. Відсутність в місті палаців можливо свідчить про значну автономію віддаленого міста та вагомість влади місцевої еліти в VII – VIII ст. [3,229]

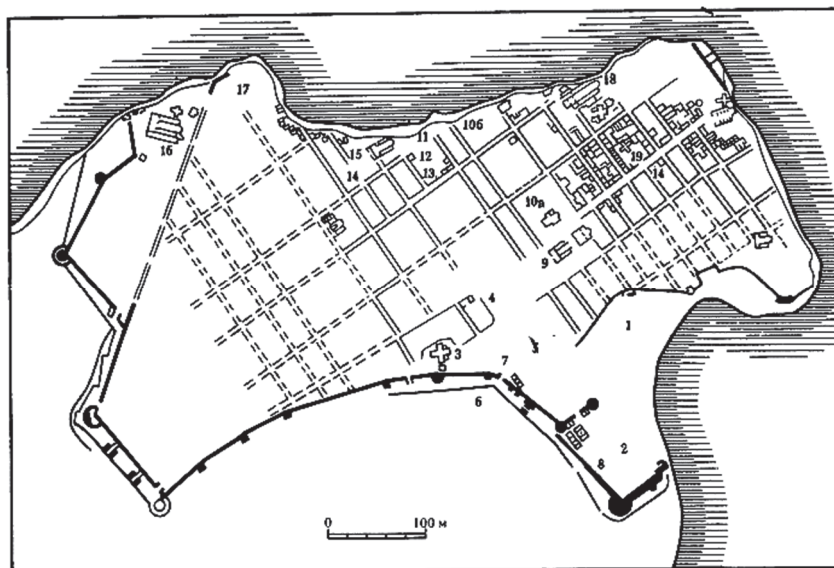

Рис. 4. Херсонес. План міста в V ст.

Цікава трансформація відбулася з планувальною структурою Фессалонік. Місто в візантійський період стало столицею «фемі» - військово-адміністративної одиниці Імперії та другим найбільш важливим центром імперії. Місто зберегло дві головні вулиці античної доби, але у зв'язку з переміщенням столичного центру з заходу (Рим) на схід (Константинополь) були споруджені нові Золоті ворота, і прорубано нову криволінійну ділянку проспекту. Старий

центр, до якого вела вулиця від старих Золотих воріт зайняли собор Софії, церкви та іподром. Новий репрезентативний центр міста на перехресті вулиць сформував палац та церкви.

Висновки. В результаті проведеного аналізу встановлено, що характер суспільного устрою Візантійської імперії наклав свій відбиток на формування ПС та МК візантійських міст. Розділення міста на муніципальну та державну території яскраво про це свідчить. Також, поєднання головної культової та адміністративної споруди на окремо виділеній державній території свідчить про відображення теократичної форми правління та принципу цезарепапізму (що панував в управлінні країною) в містобудуванні. Доведено, що розвиток ПС та МК візантійських міст відбувався в тісній взаємодії та на основі розвитку античних традицій. Так, муніципальний центр – форум зберігався, як і колонна вулиця для тріумфальної ходи в Римські часи. При реконструкції існуючих міст і при будівництві нових, основою ПС було композиційне виділення двох територій – центру полісу та державної цитаделі. Тобто, вимоги МК домінували над утилітарною метою ПС. Водночас, при значних розмірах міста (Константинополь, Фессалоніки), або в умовах реконструкції міст утилітарні вимоги формування ПС переважали.

Також на основі проведеного аналізу робиться висновок про сталу традицію підпорядкування містобудівних рішень сакралізованим астрономічним азимутам та безперервність розвитку цієї традиції в межах античної та східнохристиянської цивілізацій. Відповідно, автор наголошує на необхідності організації міждисциплінарних досліджень в галузі історії містобудування та залучення фахівців суміжних спеціальностей, і зокрема, фахівців з археоастрономії.

Література.

1. Бунин А.В., Ильин Л.А., Поляков Н.Х., Шквариков В.А. Градостроительство. — М.: Акад. арх. СССР, 1940. 326 с.
2. Шуази О. История архитектуры: в 2 т. / Издательство всесоюзной академии архитектуры, - М., 1937. – т. 1. – 631 с.
3. Орлова Т.В. Всесвітня історія. Історія цивілізацій: навч. посіб. / Т.В. Орлова. – К. : Знання, 2012. – 446 с.
4. Каждан А.П., Литаврин Г.Г. Очерки истории Византии и южных славян. Пособие для учителей / А.П. Каждан, Г.Г. Литаврин. М.: Гос. учебно-педагог. изд. Министерства просвещения РСФСР, - 1938. – 325 с.
5. Саваренская Т.Ф. История градостроительного искусства. Рабовладельческий и феодальный периоды: Учебник для вузов / Т. Ф. Саваренская. — Москва : Стройиздат, 1984. — 376 с.,

6. Antiochia ad Cragum Archaeological Research Project // Archeological Institute of America. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.archaeological.org/fieldwork/afob/2971>

Аннотация. В статье анализируется развитие планировочной структуры и градостроительной композиции городов Византии. На основе проведенного анализа делается вывод об античной основе градостроительных решений и непрерывности развития планировочной структуры в пределах античной цивилизации. В то же время, в статье делается вывод об отражении социальной структуры теократического византийского общества в планировке и композиции городов. Разделение города на государственную и муниципальную территории отражает особенности этого общества и определяет планировочные и композиционные решения. Автор подчеркивает необходимость привлечения междисциплинарных исследований в области градостроительства.

Ключевые слова: планировочная структура города, градостроительная композиция, Византийская цивилизация, археоастрономия.

Abstract. The article analyzes development of the planning structure and composition of a city planning of the Byzantium cities since their emergence to flowering in a Middle Ages. Based on the analysis concludes about a antique subsoil for making of a planning structure and the composition of a city planning within the development of a Byzantine urbanisation. However, the social structure of Byzantium fully reflected in the architectural environment of cities. Separation of the city for state and municipal territories is a original feature of the Byzantine cities and it was he who dictates the terms of interaction between planning and composition. The author emphasizes the need to involve interdisciplinary research in the field of urban planning.

Keywords: planning structure of the city, composition of a city planning, the Byzantium civilization, archeoastronomy.